

SUVALDYTA IRONIJA KIERKEGAARD'Ų MĄSTYME: IŠORYBĖS IR VIDUJYBĖS ASPEKTAI

VIKTORAS BACHMETJEVAS

Vytauto Didžiojo universitetas

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

<https://doi.org/10.7220/2335-8769.74.2>

2020. 74

SANTRAUKA. Sørenas Kierkegaard'as greta Sokrato teisėtai laikomas vienu žymiausių ironijos praktikų Vakarų raštijos istorijoje. Tačiau skirtingai nei Sokratas, Kierkegaard'as ironiją ne tik naudojo kaip filosofavimo praktiką, bet ir išplėtojo ironijos teoriją, kurioje, greta kitų dalykų, pagrindė, kaip ironija gali vaidinti pozityvų vaidmenį moralėje ir individo formacijoje. Straipsnyje aptariama Kierkegaard'o pasiūlyta suvaldytos ironijos samprata ir jos taikymo būdai komunikacijoje bei egzistencijoje.

RAKTAŽODŽIAI: Kierkegaard, ironija, Sokratas, komunikacija, terapija.

Ironija kaip filosofinė problema idėjų istorijoje paprastai nagrinėjama vieno iš dviejų, tarsi ir priešingų, polių kontekste. Pirmasis jų – Sokratas, nors jo, kaip atskiro mąstytojo, hermeneutika yra itin problemiška. Sokratas nepaliko jokių savo ranka rašytų tekstų, nemažai mąstytojų, remdamiesi amžininkų ar tradicijos perduotais liudijimais, daugiau ar mažiau užtikrintai rekonstruoja jo kaip mąstytojo paveikslą. Kertiniai ir tęstiniai šios rekonstrukcijos aspektai yra du, t. y. kad Sokrato mąstymo centre buvo moralės problemos ir kad ironija jam atliko itin svarbų didaktinį vaidmenį¹. Taigi šio polio kontekste moralė ir ironija yra tiek vidujai, tiek esmiškai susijusios.

Antras polis, priešingai, ironiją suprantama kaip atsietą nuo moralės. Čia ironija yra suprantama arba kaip antagonistiška moralei, arba bent jau kaip paralelinis mąstymo modusas, kuriame moraliniai sumetimai yra jei ne trukdžiai, tai bent jau nerelevantiški. Iš tokio šaltinio besisemiantis mąstymas ironiją dažnai sieja su cinizmu, abejone moralinių dorybių verte ar net egzistavimu apskritai. Filosofijos istorijoje tokios ironijos pavyzdžiais galėtų būti vokiečių romantizmo sąjūdis ir dalis mąstytojų, siejamų su postmodernizmu².

¹ Būdingas šiuolaikinis tokios interpretacijos pavyzdys yra Gregory'io Vlastoso „Socrates: Ironist and Moral Philosopher“ (Vlastos 1991).

² Reikšmingiausias ironijos teoretikas tarp vokiečių romantikų yra Friedrichas Schlegelis, o iš postmodernizmui priskiriamų mąstytojų būdingas tokios ironijos sampratos pavyzdys yra Peterio Sloterdijko „Ciniškojo proto kritika“ (Sloterdijk 1999). Pažymėtina, kad nors postmodernybėje ironija labiau siejama su antimoralistinėmis nuostatomis, tai nėra visuotinė taisyklė. Richardas Rorty'is yra vienas iš ironijos, grindžiamos moraliniu mąstymu, pavyzdžių (Rorty 1989).

Sørenas Kierkegaard'as šiame kontekste yra unikali figūra. Jis ne tik apmąsto ironiją iš abiejų, atrodytų, esmiškai priešingų polių perspektyvos, bet ir imasi sistemškai plėtoti filosofinę ironijos koncepciją, kurioje aptariami ir šių dviejų ironijos supratimo polių santykiai. Tipologiškai Kierkegaard'as skirsto ironiją į dvi rūšis: ironiją kaip egzistencinę poziciją bei ironiją kaip suvaldytą elementą. Pirmoji ironijos rūšis pasižymi tuo, jog ji dominuoja individo egzistenciniuose pasirinkimuose. Ironija čia yra savitikslių, o individo elgsena ir nuostatos yra veikiamos ironijos kaip dominuojančio principo. Tuo metu antrąją ironijos rūšį, ironiją kaip suvaldytą elementą, Kierkegaard'as supranta tik kaip vieną iš faktorių, svarbią, bet ne lemiamą dedamąją egzistencijoje. Ironija čia yra ne dominuojantis principas ir tikslas, o tik priemonė.

Šiame straipsnyje susitelksime į antrąją ironijos rūšį – suvaldytą ironiją – ir apžvelgsime jos vaidmenį individo egzistencijai vienu – vidujybės ir išorybės dialektikos – aspektu. Individo vidujybė (vidiniai egzistenciniai išgyvenimai, psichologija, savasties struktūra ir pan.) ir išorybė (santykis su sociumu, atrodymas, tarpasmenis bendravimas ir pan.) yra dvi išsities gijos, einančios per visus Kierkegaard'o veikalus nuo pat disertacijos, skirtos ironijos sampratai, iki „Požiūrio taško į mano autorinę veiklą“, kur aptariama komunikacija apskritai ir Kierkegaard'o kaip rašytojo strategija. Šiomis sąvokomis Kierkegaard'as įtvirtina du, jam radikaliai priešingus, individo egzistencijos aspektus. Vidujybė jam visų pirma sietina su savasties³ sąvoka – individas yra dinamiška, besivystanti būtybė, einanti sąmonėjimo keliu, tačiau Kierkegaard'ui, skirtingai nei Hegeliui, tai nėra universalios sąmonės savęs suvokimo procesas (kuriame visa galiausiai aptinka savo vietą didesnėje totalybėje), bet pavienės, unikalios sąmonės savęs suvokimo procesas. Viena pamatinių Kierkegaard'o tezių – kiekvieno savasties egzistencija yra unikali, nekategorizuojama, ir todėl čia nėra didesnės totalybės, į kurią tą savastį būtų galima patalpinti. O tai reiškia ne individualios sąmonės jungčių su kitomis kūrimą, bet, priešingai, atsišaukimą vidun ir atskirtį. Tikroji, autentiška savasties egzistencija tuomet vyksta uždarai, pačiame viduje, tuo tarpu išorybė pasirodo geriausiu atveju kaip atskiras, nors ir ne tiek reikšmingas egzistencijos aspektas, o blogiausiu – kaip trukdis ar kliūtis savęs suvokimui.

Šios apžvalgos kertiniai tekstai – Kierkegaard'o disertacija „Ironijos sąvoka, nuolat atsižvelgiant į Sokratą“ (toliau – „Ironijos sąvoka“) ir Johano Klimako⁴ pseudonimu pasirašytas filosofinis veikalas „Baigiamasis nemokslinis prierasas

³ Kierkegaard'as *Selv* sąvoka žymi individo formaciją, kurioje susiformuoja specifinė sąmonė, kuri ne tik skiria save nuo kitų, bet ir – taip pat – turi dinamišką santykį su savimi. Kierkegaard'o vertėja į lietuvių kalbą Jolita Pons šią sąvoką verčia kaip *Pats*, mes šiame straipsnyje vartosime savasties sąvoką.

⁴ Laikydami Kierkegaard'o išsakymo pageidavimu, cituodami pseudonimu pasirašytą kūrinį, kaip autorių nurodome ne Kierkegaard'ą, o pseudonimą.

Filosofiniam trupiniam“ (toliau – „Priešašas“). Greta šių dviejų veikalų straipsnyje remsimės pseudonimais pasirašytais traktatais „Liga mirčiai“ bei „Baimė ir drebėjimas“. Straipsnį sudaro keturios dalys: pirmosios dvi yra skirtos conceptualiam suvaldytos ironijos karkasui rekonstruoti, kitos dvi – suvaldytos ironijos taikymo strategijoms apibūdinti. Pirmoje dalyje aptariama suvaldytos ironijos sąvoka, kurią aptinkame „Ironijos sąvokoje“. Antroje dalyje, atitinkamai, analizuojama suvaldytos ironijos sąvoka „Priešašas“. Trečia dalis yra skirta suvaldytai ironijai kaip išorybės fenomenui. Čia ji suprantama kaip bendravimo priemonė, atliekanti specifinę funkciją, išreikštą Kierkegaard'o nukalta netiesioginės komunikacijos sąvoka. Galiausiai ketvirta dalis skiriama suvaldytai ironijai kaip vidujybės fenomenui. Čia ji interpretuojama kaip egzistencinė nuostata, kurios funkcija yra atlikti autoterapinį vaidmenį.

IRONIJOS SAMPRATA KIERKEGAARD'O DISERTACIJOJE

Apskritai ironiją Kierkegaard'as apibrėžia dviem formulėmis. Pirmoji yra skolinta iš Marko Fabijaus Kvintiliano ir ironiją apibūdina kaip „sakymą priešingo nei turima omenyje“ (Kierkegaard 1989: 247). Tačiau Kierkegaard'as interpretuoja šią formulę gerokai plačiau nei tik retorika. Jau kitu sakiniu jis išplečia kontekstą: „Pasi-reiškinys nėra esmė, o jos priešybė“ (Kierkegaard 1989: 247). Nors šitą konteksto išplėtimą jis aiškina lingvistiškai, tačiau metafizinis krūvis antroje remarkoje yra akivaizdus. Antra formuluotė leidžia Kierkegaard'ui ironiją aptikti ne tik kalbiniuose aktuose, bet apskritai bet kur, kur išorinis pasireiškinys signalizuoja kažką priešingo vidinei esmei.

Antroji ironijos formulė yra skolinta iš Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio. Hegelis „Estetikoje“ ironiją apibūdina kaip „absoliutų begalinį negatyvumą“. Kierkegaard'as pakartoja šią formulę, bet ir vėl išplečia jos panaudojimą. Jei Hegelis tokį ironijos apibūdinimą mini tik estetikos ir tik vokiečių romantikų kontekste, tai Kierkegaard'ui ši formuluotė galioja bet kokiais ironijos apraiškais:

Tad čia turime ironiją kaip begalinį absoliutų negatyvumą. Ji yra negatyvumas, nes ji tik neigia, ji yra begalinė, nes ji neigia tik vieno ar kito fenomeno; ji yra absoliuti, nes dėl to, ką ji neigia, ji yra kažkas aukščiau, ko dar nėra.⁵ (Kierkegaard 1989: 261)

Nors Kierkegaard'o aiškinimas ne ką mažiau mįslingas nei pradinė Hegelio formuluotė, iš jo galima daryti bent kelias išvadas. Ironija „tik neigia“, taigi ji visuomet yra reakcija į kažką, kas jau postuluota, ir ta reakcija visuomet yra to postulato

⁵ „Here, then, we have irony as the infinite absolute negativity. It is negativity, because it only negates; it is infinite, because it does not negate this or that phenomenon; it is absolute, because that by virtue of which it negates is a higher something that still is not.“ Čia ir toliau vertimas yra mano, jei nenurodyta kitaip.

neigimas. „Tik“ neigimas reiškia ir tai, kad neigimu nėra implikuojamas kitas teiginys. Būtent į tai nurodo iš pažiūros prieštaringa formuluotė „kažkas aukščiau, ko dar nėra“. Nors ironija suponuoja kažkokią poziciją, kuri yra aukštesnė už ironijos neigiamą, tačiau pati pozicija ironijos nėra formuluojama. Būtent šia prasme ironija yra absoliutus neigimas – ji nepasiūlo naujos pozicijos vietoj nuneigtosios. Ir būtent šia prasme ji yra begalinė. Ironija neigia ne pasirinktinai, „vieną ar kitą fenomeną“, jos taikyns yra viskas arba, kitaip, juo gali tapti bet kas.

Svarbu pažymėti, kad šiuos Kvintiliano ir Hegelio formulių perinterpretavimus Kierkegaard'as taiko bet kokių tipų ironijai. Kitaip tariant, juos galima ir derėtų suprasti kaip ironijos apibrėžimus. Tačiau tai nereiškia, kad Kierkegaard'ui nesama reikšmingų skirtumų tarp ironijos taikymo. Aptaręs ironijos apibrėžimus antroje disertacijos dalyje Kierkegaard'as imasi ironijos tipologijos. Po įvado ir tam tikrų orientacinių pastabų šioje dalyje ironija yra analizuojama taip: pirmiausia aptariama Sokrato ironija, tada vokiečių romantizmo ironijos samprata, o po to – ironija kaip „suvaldytas elementas“. Šie trys judesiai akivaizdžiai atkartoja trinarę Hegelio dialektikos struktūrą: pirmas žingsnis postuluoja tezę (tokiu požiūriu Sokratas pristato ironiją kaip kultūrinę inovaciją ir įveda ją į bendrą idėjų bei mąstymo procesą), antrasis postuluoja šios priešybę (vokiečių romantikai padaro ironiją determinuojančiu žmogiškosios egzistencijos principu). Tuomet trečias žingsnis (suvaldyta ironija) sujungtų abiejų ankstesnių dėmenų pozityviuosius elementus ir pasiūlytų naują, konceptualiai pranašesnę ironijos sampratą.

Nors esama ir tyrėjų, kurie skeptiškai žvelgia į tokią interpretaciją ir jau pačios Hegelio dialektikos pėdsakų atradimas jiems tarnauja kaip argumentas visą Kierkegaard'o disertaciją skaityti kaip ironišką, vis dėlto pastarųjų dešimtmečių tyrimai leidžia teigti, jog Kierkegaard'o neigiamas požiūris į Hegelį nebuvo toks sistemingas ir visa apimantis, kaip kad iki šiol buvo įprasta manyti⁶. Kierkegaard'as reikalui esant ne tik nebijo pritariti Hegeliui ar sekti juo, bet ir nesidrovi to pritarimo deklaruoti. Kaip būdingą pavyzdį galima minėti kad ir ką tik aptartą iš Hegelio pasiskolintą ironijos kaip „absoliutaus begalinio negatyvumo“ apibūdinimą, kuris Kierkegaard'ui tampa ironijos apibrėžimu ir pagrindiniu konceptualiuoju ironijos analizės rėmu.

Tokiu atveju trečiasis antros dalies skyrius, skirtas suvaldytai ironijai, yra svarbiausia disertacijos dalis, interpretuotina kaip jos kulminacija. Nors šis skyrius yra itin trumpas (daliai tyrinėtojų tai tapo argumentu jį ignoruoti apskritai), Kierkegaard'as jame atlieka net kelis svarbius judesius. Čia jis pateikia suvaldytos ironijos

⁶ Jono Stewarto „Kierkegaard's Relations to Hegel Reconsidered“ (Stewart 2003) pateikia ir šios kontroversijos istorinę apžvalgą, ir argumentus, kodėl dalyje Kierkegaard'o tekstų, įskaitant ir „Ironijos sąvoką“, pastebima pozityvi Hegelio įtaka nebūtinai turi būti interpretuojama kaip ironiškos Kierkegaard'o nuostatos indikatorius.

sampratą, aptaria bendrus jos veikimo meninėje kūryboje bruožus, įveda asmeninio gyvenimo sąvoką, parodo suvaldytos ironijos svarbą asmeniniam gyvenimui ir pateikia jos vaidmens asmeninėje egzistencijoje apmatius. Aptarkime juos pačiliui.

Suvaldytos ironijos aptarimą Kierkegaard'as pradeda nuo ironijos taikymo estetinėje kūryboje. Tai aiškintina ir istoriniu (tuo metu vešėjęs vokiečių romantikų sąjūdis ironiją visų pirma suprato kaip meninės kūrybos tikslą ir priemonę), ir lokaliu knygos kontekstu (prieš taiėjusi dalis „Ironija po Fichtė“ aptarė būtent vokiečių romantikus Friedrichą Schlegelį, Ludwigą Tiecką ir Karlą Solgerį). Tad nieko nuostabaus, kad Kierkegaard'as kaip atspirties tašką aptardamas estetinę ironiją pasirenka vokiečių romantikus. Šiems, Kierkegaard'o požiūriu, ironija pasižymi tuo, kad yra savitiksle ir vertinga savaime. Ji yra ne tik kertinis meninės kūrybos principas, bet ir tikslas. Romantikui menininko asmenybė privalo paklusti šiam principui – menininkas turi atsiduoti ironijos žaismei, tapti jos tarnu, išnykti joje. Nors ir pritardamas Karlui Solgeriui, kad ironija turi būti „kiekvieno meno kūrinio sąlyga“ (Kierkegaard 1989: 324), Kierkegaard'as iš karto reikšmingai atsirboja nuo romantiškosios ironijos mene sampratos. Jam, skirtingai nei romantikams, ironiją meninėje kūryboje apibūdina visų pirma distancija, kurią ironijos pagalba menininkas įgyja savo kūrinio atžvilgiu. Tokia distancija, viena vertus, leidžia menininkui atsieti savo asmenį nuo savo kūrybos, kita vertus, kūrinio stebėtojui leidžia stoti su kūrinio į akistatą vienam ir vertinti jį skyrium nuo menininko asmenybės.

Distancija reiškia, kad tokia ironija bus lokalizuojama nebe pačiame kūrinio (retorinių remarkų ar kitų ironiškų estetinių judesių pavidalu), bet menininko ir jo kūrinio santykiuose: „Ironija yra ne kokiame nors konkrečiame eilėrašcio taške, ji yra visur, ji yra jame visur taip, kad eilėraštyje aptinkama ironija savo ruožtu yra ironiškai suvaldyta“⁷ (Kierkegaard 1989: 324). Ironijos kokybės ženklu tampa nebe konkrečios, pavienės ironiškos remarkos ar retorinės figūros, bet bendra ironiška menininko nuostata, juntama kūrinio visumoje, o ne atskirose detalėse. Aptikta tokia nuostata Kierkegaard'ui yra suvaldytos ironijos mene ženklas. Menininkas čia nebėra ironijos tarnas, turįs tarnauti jai, bet, priešingai, yra pavertęs ją savo meninės kūrybos įrankiu. Kaip paradigminius tokios suvaldytos ironijos pavyzdžius Kierkegaard'as nurodo pasaulinės literatūros klasikus Williamą Shakespeare'ą ir Johanną Wolfgangą von Goethe'ę bei absoliutų to meto Danijos kultūrinio gyvenimo autoritetą, poetą bei dramaturgą Johanną Ludvigą Heibergą.

Vis dėlto gerokai svarbesnį conceptualų žingsnį Kierkegaard'as atlieka antroje šio skyriaus dalyje. Aptaręs ironiją kaip suvaldytą elementą meninėje kūryboje, Kierkegaard'as įveda „asmeninio gyvenimo“ (*personlige Liv*) sąvoką. Asmeninį

⁷ „Therefore, irony is not present at some particular point of the poem but is omnipresent in it, so that the irony visible in the poem is in turn ironically controlled.“

gyvenimą čia jis interpretuoja kaip meno kūrinio analogiją: „Tai, kad poetui pavyko tapti ironijos meistru rašant, ne visuomet reiškia, kad jis yra jos meistras ir tikrovėje, kuriai pats priklauso“ (Kierkegaard 1989: 324). Kitaip tariant, ironijos veikimas šiuo judesiu ne tik išplečiamas nuo meninės kūrybos iki egzistencijos, bet ir brėžiama aiški skirtis: suvaldyti ironiją meninėje kūryboje dar nereiškia ją būti suvaldžius savo asmeninėje egzistencijoje.

Ką reiškia suvaldyta ironija asmeninėje egzistencijoje? Pirma, Kierkegaard'as pabrėžia, kad pasiūlyta analogija tarp kūrybos ir egzistencijos nėra tik tuščia retorinė figūra: „Galiausiai tai, kas galioja poetiškai egzistencijai, tam tikru mastu galioja ir kiekvieno individo gyvenimui“⁸ (Kierkegaard 1989: 325–326). Ši analogija galioja ir kalbant apie distanciją tarp autoriaus ir jo kūrinio. Jei suvaldyta ironija menininkui padeda įgyti kritinę distanciją kūrinio atžvilgiu, taip pat ji gali veikti ir asmens santykį su jo paties egzistencija:

Būti tokiu būdu suvaldytam, būti suvaržytam toje laukinėje begalybėje, į kurią siautulingai veržiamasi, jokių būdu nereiškia, kad dabar ironija turi prarasti reikšmę ar būti visiškai atmesta. Priešingai, kai individas yra tinkamai nusiteikęs – ir tai pasiekia apribojęs ironiją, – tik tuomet ironija įgyja savo tinkamą reikšmę, savo tikrą galiojimą.⁹ (Kierkegaard 1989: 326)

Taigi suvaldyta ironija egzistencijoje turi tapti instrumentu, steigiančiu distanciją tarp egzistuojančiojo ir jo paties egzistencijos. Koks tokios distancijos tikslas? Čia Kierkegaard'as pasitelkia analogiją su mokslo metodais, o ironijos vaidmenį sugretina su abejone: „Tai, kas abejonė yra mokslui, ironija yra asmeniniam gyvenimui“¹⁰ (Kierkegaard 1989: 326). Žinia, abejonė kaip žinojimo verifikacijos metodas tapo René Descartes'o filosofijos išeities tašku ir padarė milžinišką įtaką visai moderniajai epistemologijai. Kierkegaard'as turėjo savitą ir, reikia pasakyti, gana kritišką abejonės vaidmens moksliniame žinojime supratimą. Nepublikuotame traktate „De omnibus dubitandum est“ (Kierkegaard 1985) Kierkegaard'as, sekdamas moderniaja tradicija, abejonę supranta kaip nuolatinę mokslinio žinojimo palydovę. Tačiau abejonė jam nėra Descartes'ą motyvavęs įsitikinimas, jog įmanoma rasti tiesą, kuria būtų neįmanoma suabejoti. Abejonė Kierkegaard'ui, skirtingai nei Descartes'ui, niekada nėra numalšinama. Descartes'as, mintinio eksperimento dėlei ištraukęs abejonę lyg džiną iš butelio, jo sukišti atgal nebegali. Viskuo abejoti nuo šiol tampa privaloma, konstatuoja Kierkegaard'as. Abejonė tampa neišvengiama

⁸ „After all, what holds for the poet-existence holds also in some measure for every single individual's life.“

⁹ „To be controlled in this way, to be halted in the wild infinity into which it rushes ravenously, by no means indicates that irony should now lose its meaning or be totally discarded. On the contrary, when the individual is properly situated – and this he is through the curtailment of irony – only then does irony have its proper meaning, its true validity.“

¹⁰ „What doubt is to science, irony is for personal life.“

bet kokio mokslinio galvojimo palydove. Remdamasis tokia abejonės ir mokslo santykio samprata, analogiškai Kierkegaard'as supranta ironijos ir asmens egzistencijos santykį. Ironija, kartą ištraukta iš butelio ir pritaikyta asmeninei egzistencijai, dėl savo „absoliutaus ir begalinio“ pobūdžio tampa nuolatine egzistencijos palydove. „Ironija apriboja, parodo baigtinumą, apibrėžia ir šitaip suteikia tiesą, tikrovę bei turinį; ji disciplinuoja bei baudžia ir šitaip suteikia pusiausvyrą ir pastovumą“¹¹ (Kierkegaard 1989: 326). Kaip abejonė neeliminuoja įsitikinimų, o tik pakeičia jų tiesos statusą moksle, taip ir ironija nesustabdo egzistencinio angažuotumo ar juo labiau nepasiūlo jam alternatyvos – ji tiesiog primena apie jo sąlygiškumą bei ribotumą. Būtent tokio kontrolinio klausimo egzistencijai prasme „ironija yra disciplinuojanti“ (Kierkegaard 1989: 326).

Koks to disciplinavimo tikslas? Kierkegaard'as mini du kraštutinius. Apie vieną jau užsiminėme – tai grynojo ironiko pozicija, įkūnyta romantiko provaizdyje. Jam negalioja joks išorinis apribojimas, jo elgseną motyvuoja akimirkos impulsas, detalių tarpusavio žaismas ir efektas dalyvaujantiems. Kitas kraštutinis, grynojo ironiko priešybė, yra tai, ką Kierkegaard'as vadina entuziastu. Šis, priešingai grynajam ironikui, aistringai pritaria bet kuriai socialinei konvencijai ir normai. Jei romantizmo ironikas vengia bet kokių socialinių įsipareigojimų, yra skeptiškai ar antagonistiškai nusiteikęs socialinių konvencijų atžvilgiu ir šia prasme yra asocialus, tai entuziastas, priešingai, yra paniręs į sociumą ir ištiręs jame (Kierkegaard 1989: 328).

Suvaldyta ironija padeda rasti pusiausvyrą tarp šių dviejų kraštutinių. Šia prasme ji analogiška suvaldytai ironijai mene, nes sukuria distanciją tarp asmens ir jo kasdienės, betarpiškos tikrovės. Panašiai kaip ir meninėje kūryboje, ji leidžia atsitraukti nuo pavienių detalių, smulkmenų bei aplinkybių ir užklausti apie pačios egzistencijos prasmingumą. Būtent šia prasme ji yra „asmeninio gyvenimo pradžia“. Ji moko įsitraukti į tikrovę ir dalyvauti kasdienybėje su tinkama nuostata. Kaip aiškina Kierkegaard'as, „ironija kaip suvaldytas elementas būtent ir parodo savo tiesą mokydama kaip aktualizuoti tikrovę, suteikdama atitinkamą svorį tikrovei“¹² (Kierkegaard 1989: 328). Kaip pastebi Bradas Frazieras, tas, kuriam pavyko suvaldyti ironiją, „nei sudievina savo socialinės tvarkos, nei imasi nerūpestingai ją dekonstruoti tam, kad iš jos išsilaisvintų“ (Frazier 2004: 471).

Reziumuojant galima teigti, kad suvaldyta ironija turi du pozityvius aspektus. Meninės kūrybos sferoje ji leidžia menininkui atsitraukti nuo savo kūrinio ir pažvelgti į jį iš distancijos, o egzistencinėje sferoje ji padeda individui išvengti

¹¹ „Irony limits, finitizes, and circumscribes and thereby yields truth, actuality, content; it disciplines and punishes and thereby yields balance and consistency.“

¹² „Irony as a controlled element manifests itself in its truth precisely by teaching how to actualize actuality, by placing the appropriate emphasis on actuality.“

egzistencinių kraštutinumų: išipareigojimų vengimo iš vienos pusės ir egzistenciškai problemiško, perdėto išitraukimo į sociumo normas iš kitos. Disertacijoje Kierkegaard'as suvaldytą ironiją aptaria itin glaustai ir teskiria jai vos keletą, nors ir itin sodraus turinio, puslapių. Prie šios temos išsamiau jis grįžta pseudonimu pasirašytame „Prieraiše“.

SUVALDYTA IRONIJA PRIERAŠE

Nors „Prieraišas“, skirtingai nei „Ironijos sąvoka“, yra pseudonimu pasirašytas veikalas, Klimakas ironiją aptarinėja tame pačiame disertacijoje nusakytame kontekste: ir toliau analizuojamas ironijos vaidmuo dviejose, meninės kūrybos ir individo egzistencijos, sferose bei svarbia tema išlieka jau disertacijoje minėta įtampa tarp individo ir sociumo. Pirmąją šios analizės sandą aptarsime per Klimako įvestą egzistencinių stadijų paribio [lot. *confinium*] sąvoką, o antrąją – per jo pasiūlytą ironijos kaip etiškumo inkognito metaforą. Pirmiausia pasitelksime egzistencinių stadijų ar sferų teoriją, tik po to – individo vidujybės ir išorybės dialektinę įtampą.

„Prieraiše“ ironija pasirodo trijų egzistencinių stadijų (estetinės, etinės ir religinės) kontekste (Kierkegaard 1992: 501). Nors tyrinėtojai nesutaria, kiek rimtai egzistencinių stadijų teorija vertintina kaip paties Kierkegaard'o filosofinio mąstymo dėmuo, tačiau neabejotina, kad Klimakui, kaip mąstytojui, skirtingam nuo Kierkegaard'o, egzistencinės stadijos yra tas conceptualinis horizontas, be kurio nebūtų galimi kiti jo mąstymui svarbūs žingsniai kaip, tarkim, perskyra tarp subjektyviojo ir objektyviojo mąstymo. Tad egzistencinių stadijų teorija Klimako tekstuose svarstyta rimtai, net ir susilaikant nuo galutinio verdikto apie jos vietą paties Kierkegaard'o mąstyme.

Šią teoriją glaustai būtų galima išdėstyti taip. Individas kaip savastis, kaip atskira, unikali būtybė, egzistenciškai vystosi, palaiapsniui pereidama per skirtingas buvimo formacijas. Pirmoji, žemiausioji, egzistencinė stadija yra estetinė. Ji pasižymi tuo, kad individas joje kratosi išipareigojimų ir atsakomybės, o pagrindiniai jo elgsenos motyvai yra akimirkos impulsai bei nuotaikos. Tokios stadijos priešybė yra etinė stadija, kurioje individas, priešingai, rimtai žiūri į savo išipareigojimus ir nevengia atsakomybės. Į ją pereinama taikant refleksiją. Galiausiai, religinė stadija yra dar paskesnė stadija, kuri nepaneigia refleksijos ir išipareigojimo svarbos, tačiau priverčia pripažinti jų pamatinį ribotumą. Kertinis religinės stadijos aspektas yra tai, kad ji nėra prieinama taikant refleksiją – jai reikalingas religinio tikėjimo kaip specifinio santykio su savo paties egzistencija ir su išorine tikrove aktas. Veik neabejotina, kad schema yra gerokai sudėtingesnė (pavyzdžiui, Klimakas kalba apie etinę-religinę

dimensiją kaip tarpinę tarp etinės ir religinės stadijų) ir niuansuotesnę (Klimakas mini ironiją ir humorą kaip egzistencinių stadijų paribius, kurie patys nėra egzistencinės stadijos), tačiau mūsų tikslams šių bendrų bruožų turėtų pakakti.

Ironiją Klimakas lokalizuoja tarp estetiškos ir etinės stadijų. Kaip jau minėjome, ji yra *confinium*, paribio teritorija. Tai Klimakui reiškia, kad ji gali būti ir estetiškos, ir etinės stadijos indikatorius. Čia Klimakas operuoja jau disertacijoje nusakytais ironijos tipais: grynoji, nesuvaldyta ironija visuomet tapatintina su estetinė stadija, o suvaldytoji ironija, paversta egzistencijos dėmeniu, gali slėpti etinę stadiją. Skirtumas tarp pirmosios ir antrosios yra žinomas tik pačiam ironikui – išorinis stebėtojas pastebi tik ironijos apraiškas, tačiau nežino jų vidinės motyvacijos. Būtent šia prasme Klimakas teigia, kad ironija yra etiškumo inkognito. Tai, kas atrodo kaip ironiška pašaipa, gali slėpti etinę nuostatą.

Kodėl etinė nuostata turi slėptis už ironijos kaukės? Sekdamas Immanueliu Kantu, Klimakas etinę atsakomybę tapatina su vidujai aptinkamu imperatyvu, tačiau, skirtingai nei Kantui, pamatinis individo negebėjimas visiškai atliepti šio imperatyvo Klimakui yra rimta etinė ir egzistencinė problema. Būtent neatitikimas tarp moralinio imperatyvo iškelto idealo ir individo išgyvenamos tikrovės tampa pagrindu ironijai: „Ironija atsiranda nuolat jungiant baigtinumo paskirybes su begaliniu etiniu imperatyvu ir šitokiu būdu leidžiant rasti prieštaravimui“¹³ (Kierkegaard 1992: 502). Vidujai išgyvenamas etinis reikalavimas ir jo neįmanomybė tikrovėje sukuria prieštaravimą, kuris etiškai angažuotam individui leidžia ironiškai pažvelgti į savo paties egzistenciją.

Taigi kasdienybės konkretika, baigtinė ir ribota pagal apibrėžimą, susiduria su etiniu imperatyvu, kurio vektorius, priešingai, yra nukreiptas į begalybę. Pirmoji yra išorybės dimensija, o antrasis, priešingai, aptinkamas individo vidujybėje. Tokia – antagonistiška – moralės ir socialinės tvarkos samprata yra priešinga Hegelio etikai, kuri, anot Klimako, „yra itin neetiškas bandymas subaigtinti individus, neetiškas peršokimas nuo individualumo kategorijos prie rūšies kategorijos“ (Kierkegaard 1992: 503n). Kartu tai suponuoja, kad etika yra ne tik aptinkama vidujai, bet ir yra individuali, o išoriniai reikalavimai, pasirodantys socialinių normų ir konvencijų pavidalu, čia tėra atsitiktinės aplinkybės. Nesutapimas tarp jų ir sukuria ironišką efektą.

To nesutapimo pasekmės nėra tik lokaliaios. Ir vidujinis etinis imperatyvas, ir išoriškai primetamos socialinės konvencijos turi pretenzijų į tai, koks žmogus turi būti, arba, Kierkegaard'o terminais, į jo savastį, taigi įtampa, atsiradusi iš aptarto nesutapimo, yra egzistenciškai determinuojanti. Ironija leidžia suvaldyti šią įtampą

¹³ „The irony emerges by continually joining the particulars of the finite with the ethical finite requirement and allowing the contradiction to come into existence.“

ar bent jau neutralizuoti jos destruktivyvų poveikį: „Ironija yra vienovė tarp etinės aistros, kuri vidujybėje be galo pabrėžia patį *Aš* santykyje su etiniu imperatyvu, ir kultūros, kuri išorybėje be galo abstrahuoja nuo asmeninio *Aš* kaip baigtinybės, įtraukta tarp visų kitų baigtinybių ir paskirybių“¹⁴ (Kierkegaard 1992: 503).

Tokia suvaldytos ironijos genėzė taip pat paaiškina, kodėl ironija kaip socialinė kaukė etinėje stadijoje išlieka nuolat. Etinio imperatyvo svarumas, jo sukuriama įtampa su socialinėmis konvencijomis bei iš to kylantis poreikis distancijuotis nuo išorybės ironiją daro nuolatine etinės stadijos palydove. Greta moralinio imperatyvo visa kita tampa neberelevantiška ir praranda svarbą: „Tam, kad nebūtų trikdomas baigtinybės, visų pasaulio sąlyginumų, etikas tarp savęs ir pasaulio įterpia komiškumą ir šitaip užtikrina, kad jis pats netaptų komišku dėl naivaus nesupratimo apie jo etinę aistrą“¹⁵ (Kierkegaard 1992: 504). Taigi ironija tarnauja kaip apsidraudimas nuo minios ir jos trivialių ekspektacijų. Klimakas pasitelkia Sokratą kaip tokios distancijos pavyzdį – nors šis niekuomet nepuolė polio, pats jo įsitikinimas, kad polis yra antrinės svarbos klausimas, palyginti su etiniais imperatyvais, anot Klimako, supurtė polio pamatus (Kierkegaard 1992: 504n).

Taigi, paradoksaliai, sociume etikas pasirodo ne kaip socialiai išitraukęs ir atsakingas individas, o greičiau priešingai – kaip socialiai neadekvatus ar net priešiškas socialinėms konvencijoms. Atkartodamas „Ironijos sąvokoje“ pasirodžiusias užuominas, Klimakas priešina tokį ironiką entuziasto tipui:

Betarpiškas entuziastas baubia pasauliui ir anksti, ir vėlai; visuomet išėiginiais batais jis kvaršina žmonėms galvas savo entuziazmu ir niekaip nesuvokia, kad tai nedaro jų entuziastingais, nebent tais atvejais, kai jie imasi jį prikulti. Jis neabejotinai gerai informuotas, o jo direktyvos reikalauja absoliučios transformacijos – viso pasaulio. Tiesą sakant, būtent tai jis nugirdo klaidingai, nes direktyvos reikalauja visiškai transformuoti save.^{16, 17} (Kierkegaard 1992: 504)

¹⁴ „Irony is the unity of ethical passion, which in inwardness infinitely accentuates one's own *I* in relation to the ethical requirement – and culture, which in externality infinitely abstracts from the personal *I* as a finitude included among all other finitudes and particulars.“

¹⁵ „In order not to be disturbed by the finite, by all the relativities in the world, the ethicist places the comic between himself and the world and thereby makes sure that he himself does not become comic through a naive misunderstanding of his ethical passion.“

¹⁶ „An immediate enthusiast bawls out in the world early and late; always in his swagger-boots, he pesters people with his enthusiasm and does not perceive at all that it does not make them enthusiastic, except when they beat him. No doubt he is well informed, and the order calls for a complete transformation – of the whole world. Indeed, it is here that he has heard wrongly, because the order calls for a complete transformation of oneself.“

¹⁷ Taip pat žr.: „Norintis, viltingas, ieškantis individas niekuomet negali būti ironiškas. Ironiją (kaip konstituojančią visą egzistenciją) sudaro visiška priešybė, įterpiant savo skausmą būtent tame taške, kuriame kiti įdeda savo troškimą. Negalėjimas įgyti mylimosios niekuomet nėra ironija. Tačiau galėjimas ją turėti perdėm lengvai, taip, kad ji meldžia ir prašo ja tapti – ir *tuomet* negalėti jos turėti: tai yra ironija.“ (Kierkegaard 1967: 3421)

Taigi ironiškos nuostatos kuriama distancija ne tik atriboja patį individą ir padeda išlaikyti jo egzistencinę erdvę autonomiška, tačiau taip pat netrikdo tokios pačios kitų veiklos. Kaip pastebi Klimakas: „Tačiau etikas turi pakankamai ironijos, kad suvoktų, jog tai, kas jį įtraukia absoliučiai, kitų absoliučiai neįtraukia“¹⁸ (Kierkegaard 1992: 505). Ir nors skirtumą tarp grynojo ironiko, kurį aptinkame esteti-
nėje stadijoje, ir etiškai angažuoto suvaldytos ironijos meistro rasti sunku, Klimakas nurodo du gana svarbius skirtumus. Abu jie susiję su jų santykiu su komišku. Etikui komiškas nėra savitikslis – jis yra antrinė jo egzistencinių rūpesčių išdava, o ne siekinys. Kaip pastebi Klimakas, „etikas, kuris turi ironiją kaip savo inkognito, gali įžvelgti komišką ironijoje, tačiau jis turi pateisinimą taip žvelgti tik nuolat išlikdamas etiškume ir todėl mato komišką kaip nuolat nykstantį“ (Kierkegaard 1992: 521). Jo pagrindiniu rūpesčiu lieka etinis imperatyvas, todėl komiškoji dalykų pusė etikui tėra laikinas nukrypimas, daugiau prasiblaškyimo ar pramogos priemonė nei rimto dėmesio vertas reiškinys.

Su tuo susijęs ir antrasis skirtumas. Ironikas mato komiškąją etinės stadijos dalykų pusę ir gali pasijuokti iš savęs, o grynasis ironikas tegali pasitarnauti tik kaip pajuokos objektas kitiems. „Betarpiškumas turi komišką anapus savęs; ironija turi ją *viduje*“¹⁹ (Kierkegaard 1992: 521). Etikas, suvaldęs ironiją, yra pajėgus pasijuokti iš savęs, o estetas, atsidavęs grynajai ironijai, yra nepajėgus to padaryti ir tik pasitarnauja kaip pajuokos objektas kitiems²⁰. Tačiau abiem atvejais ironija yra egzistenciškai determinuojanti. Ironikas negali išsivilksti iš ironijos, nes tuomet pats rizikuoja tapti komiškas. Šia prasme ironija yra egzistencijos menas, kuris nėra ir negali būti taikomas tik protarpiais – tai greičiau egzistencijos modusas, buvimo būdas, kuris turi būti įjungtas visuomet. Jį kartą atšaukus, atšaukiamas ir visas iki tol taikytos ironijos egzistencinis krūvis.

SUVALDYTA IRONIJA KOMUNIKACIJOJE

Pirmuose dviejuose skirsniuose matėme, kad Kierkegaard'as atsiriboja nuo romantiškosios ironijos kaip egzistencinio principo ir pasiūlo ironijos kaip suvaldyto elemento sampratą pateikdamas tokios suvaldytos ironijos analizę etinio individo egzistencijoje. Jau pastebėjome, kad suvaldyta ironija ir ironija apskritai kuria įtampą bei atskirtį tarp individo vidujybės ir išorybės. Ši įtampa suvaldytos ironijos

¹⁸ „The ethicist, however, is sufficiently ironical to be well aware that what engages him absolutely does not engage the others absolutely.“

¹⁹ „Immediacy has the comic outside itself; irony has it *within* itself.“

²⁰ Klimakas čia nurodo į Aristotelio „Retoriką“: „Prakilniam žmogui labiau pritinka būti ironiškam nei juokdariui; ironiškas žmogus juokauja tam, kad pasismagintų pats, juokdarys tam, kad smagintų kitus“ (3, 18).

atveju atspindi įtampą tarp vidinio etinio imperatyvo ir išoriškai individo išgyvenamos bei patiriamos tikrovės. Bandymą spręsti šią įtampą Kierkegaard'o mąstyme žymi netiesioginės komunikacijos sąvoka. Šiame skirsnyje aptarsime, kas turima omenyje, kai ironija apibūdinama kaip netiesioginė komunikacija, ir parodysime, kad Kierkegaard'ui toks supratimas yra esmiškas, norint bent iš dalies įveikti individo uždaramą.

Gera vieta pradėti netiesioginės komunikacijos aptarimą yra perskyra tarp subjektyviojo ir objektyviojo mąstymo, kurią „Prieraiše“ pateikia Klimakas. Skirtumą tarp šių dviejų mąstymo tipų jis nusako šitaip: „Jei objektyvusis mąstymas yra indiferentiškas mąstančiam subjektui ir jo egzistencijai, tai subjektyvus mąstytojas kaip egzistuojantis yra esmiškai suinteresuotas savo paties mąstymu, egzistuoja jame“²¹ (Kierkegaard 1992: 72). Kitaip tariant, subjektyvusis mąstymas verčia individą apropriuoti savo mąstymo rezultatus, paversti juos išties savais rezultatais, o objektyviojo mąstymo intencija priešinga – jo vektorius reikalauja atsieti mąstančiojo asmenybę nuo jo mąstymo turinio. Individas čia lieka skyrium, egzistenciškai nesuinteresuotas savo paties mąstymu. Etinės ir religinės tiesos, Klimako manymu, yra subjektyviojo mąstymo sritis, nes jos individui tampa prasmingomis tik asmeninio apropriavimo būdu (Kierkegaard 1967: 649). Šios dvi prielaidos implikuoja problemą, kurią galima apibūdinti kaip pagrindinį Kierkegaard'o komunikacijos sampratos klausimą.

Klimakui objektyvųjį mąstymą charakterizuoja tai, kad jo vektorius, reikalaujantis atsiriboti nuo savęs ir savojo subjektyvumo galiausiai, Klimako požiūriu, eliminuoja individo interesą jo paties egzistencijai. Objektyvusis mąstymas ragina individą savo paties egzistenciją įkontekstinti ir pažvelgti į ją iš kitų dalykų perspektyvos. To rezultatas yra indiferencija savo paties egzistencijai ir distancija nuo jos. Klimakas čia įžvelgia apgaulės elementą ir apie objektyvųjį mąstymą kalba viliojimo ir gundymo terminais. Anot jo, objektyvusis mąstymas verčia žmogų „susigundyti būti objektyviam [ir] nežmogiškai tapti spekuliatyviuoju mąstymu“ (Kierkegaard 1992: 73). Kaip veikia toks gundymas? Anot Klimako, objektyvusis mąstymas duoda pažadą pateikti galutinius atsakymus, rezultatus, kuriais bus galima neabejoti ir kurie turės absoliutų galiojimą. Tai, Klimako nuomone, ne tik melagingas pažadas. Šio pažado sukurta iliuzija „padeda visai žmonijai sukčiauti nusirašant ir iškalant rezultatus ir atsakymus“ (Kierkegaard 1992: 73). Objektyviojo mąstymo srityje nebelieka paties mąstymo kaip veiklos poreikio. Svarbu tampa žinoti atsakymus, pats mąstymo rezultatas, erudicija, o ne kelias, kuriuo prie jų prieita, ne mąstymo procesas. Tad ir kritika, kurią Klimakas nukreipia į objektyvųjį mąstymą,

²¹ „Whereas objective thinking is indifferent to the thinking subject and his existence, the subjective thinker as existing is essentially interested in his own thinking, is existing in it.“

remiasi prielaida, jog mąstymo rezultatai ar bent jau dalis jų negali būti tiesiog perimami – individas prie savo mąstymo „rezultatų“ turi prieiti pats, „nenusirašydamas“ jų nuo standartinių vadovėlių ir chrestomatijų.

Taigi pagrindinis skirtumas tarp objektyviojo ir subjektyviojo mąstymo yra mąstymo savininkystėje. Objektyvusis mąstymas „primeta“ mąstymo rezultatus mąstančiajam, padaro juos privalomais ir šia prasme apriboja subjekto autonomiją. Subjektyvusis mąstymas tuo tarpu yra paties subjekto mąstymo proceso rezultatas ir šia prasme mąstantysis tuos rezultatus priima ne kaip išorinį suvaržymą, bet kaip savo paties tęsinį. Taigi, teigia Klimakas, subjektyviajame mąstyme mąstytojas išlieka egzistuojančiu individu su savo paties ribotumais ir galimybėmis. Tai reiškia, kad mąstyti subjektyviai taip pat yra ir suvokimas, jog mąstymas tėra *subjekto* mąstymas, priklauso *subjektui* ir todėl neturi jokio absoliutaus galiojimo kitiems. Šitaip išstatydamas individą į priekį subjektyvusis mąstymas atsakomybę už jo paties mąstymą užkrauna pačiam individui.

Būtų galima prieštarauti, kad objektyvusis mąstymas, kitaip tariant, pretenzija į objektyvią tiesą taip pat nepanaikina individo atsakomybės. Argi tvirtinant, jog „Žemė sukasi aplink Saulę“, neprisiima atsakomybės už šį teiginį? Klimakas neneigtų šios atsakomybės, tačiau, jo požiūriu, būtent ši atsakomybė ir sudaro subjektyvųjų šio teiginio elementą. Kitaip tariant, lygiai tiek, kiek individas įkrauna paties savęs į savo mąstymą, tiek tas mąstymas tampa subjektyviuoju.

Tiesa, pretenduojanti į objektyvumą, reikalauja eliminuoti asmeninę atsakomybę ir aistrą. Subjektyvųjų mąstymą Klimakas supranta kaip papildomą mąstymo judesį, kaip apropriacinį žingsnį, kuris, atlikus objektyvumo judesį, viena vertus, parodo šio judesio ribotumą, kita vertus, prideda jam individualaus egzistencinio krūvio. Taigi tai refleksija, kuri papildo objektyviojo mąstymo refleksiją. Šį mąstymo dvižingsnį Klimakas vadina dviguba refleksija. Subjektyviajame mąstyme „vidujybės refleksija yra dviguba subjektyviojo mąstytojo refleksija“ (Kierkegaard 1992: 73). Dviguba refleksija yra pirmosios, pradinės refleksijos refleksija ir yra priešingo vektoriaus. Jei pirmoji refleksija steigia distanciją su asmens egzistencija, tai dviguba refleksija grąžina mąstymui individualų egzistencinį krūvį ir reikšmę prieš objektyvią tiesą. Taigi, apibendrinant perskyrą tarp objektyviojo ir subjektyviojo mąstymo, galima tarti, kad objektyviajame mąstyme gyvenimas yra pajungtas suvokimui, kai tuo tarpu subjektyviajame mąstyme suvokimas lieka antriniu egzistencijos atžvilgiu.

Perskyra tarp subjektyviojo ir objektyviojo mąstymo atsikartoja komunikacijoje. Klimakas komunikacijai iškelia dvigubą užduotį. Viena vertus, komunikacija turi būti sąžininga, kitaip tariant, kad pati komunikacija įvyktų, jos dalyviai privalo angažuotis tiesai. Kita vertus, komunikacinio akto dalyviai privalo pripažinti vienas kito autonomiją. Klimako formuluotėse šios užduotys įgauna specifikos. Kadangi

komunikacija pagal apibrėžimą yra tam tikro bendrumo, bendros erdvės steigimas ir suponuoja ją, tad komunikaciniame akte dalyvaujantis subjektyvusis mąstytojas, anot Klimako, turi kelti sau užduotį autentiškai reprezentuoti savo paties egzistencinį statusą arba, Klimako žodžiais, „išreikšti tiek refleksijos, kiek pats jos turi“ (Kierkegaard 1992: 74). Tuo metu pagarbos pašnekovui reikalavimas suponuoja, jog subjektyvus mąstytojas atsisako tapti autoritetu kitam, bet, priešingai, siekia „išlaisvinti kitą“. Suvokdamas objektyviojo mąstymo ribotumą subjektyvusis mąstytojas siekia ne primesti savąjį mąstymą, bet pažadinti mąstymą kitame. Siekis neprimesti savo tiesos ir tuo pačiu siekis išsaugoti savo autonomiją daro komunikaciją problemišką. „Subjektyvus individas <...> nori išsaugoti savo mąstymą savo subjektyvios egzistencijos vidujybėje ir vis dėlto nori komunikuoti pats. Šį prieštaravimą išreikšti tiesiogiai yra neįmanoma (išskyrus nemąstymą, kuriam viskas yra įmanoma)“²² (Kierkegaard 1992: 73n). Būtent todėl reikalinga tai, ką Klimakas vadina netiesiogine komunikacija.

Formaliai netiesiogine komunikacija Klimakas vadina bet kokią komunikacinę aktą, kuriuo tiesiai nesakoma tai, kas turima omenyje. Kad paaškindų, ką turi omenyje, Klimakas pasitelkia paslapties pavyzdį. Paslaptis, vos išsakyta kitam, praranda savo esminę savybę – tai, kad ji yra paslaptis. Paslaptis, kuri nebeprislauso vienam asmeniui, esmiškai nebėra paslaptis²³. Anot Klimako, „visa, kas priklauso subjektui, kas dėl savo dialektiškos vidujybės vengia tiesioginės išraiškos formos, esmiškai yra paslaptis“ (Kierkegaard 1992: 80). Taigi tokios – vidujybės – paslapties perdavimui, jos komunikacijai reikalinga kitokia, netiesioginė forma.

Kaip netiesioginės komunikacijos formos pavyzdį Klimakas mini visus Kierkegaard'o pseudonimais pasirašytus tekstus. Tad vienas iš netiesioginės komunikacijos būdų – kalbėjimas ne savo vardu. Pseudonimiškumas ir leidžia tikrajam autoriui išsaugoti savo autonomiškumą, ir neprislegia skaitytojo autoriaus autoritetu. Kasdieniame bendravime pseudonimiškumas nėra taip lengvai pasiekiamas, tačiau čia ironija gali atlikti svarų vaidmenį. Kaip jau minėjome, Kierkegaard'as ironiją supranta kaip tam tikrą socialinę kaukę – ji leidžia dalyvauti bendravime nesiangažuojant vienai ar kitai pozicijai, išlaikant distanciją tiek pašnekovo, tiek komunikacinio akto turinio atžvilgiu. Ironija nurodo į kalbėtojo vidujybę, leisdamą publikai suprasti, jog esama kažko daugiau, tačiau tiesiogiai to neekspliciuodama. Nelygu

²² „The subjective individual <...> wants to keep his thinking in the inwardness of his subjective thinking and yet wants to communicate himself. It is not possible (except for thoughtlessness, for which all things are indeed possible) for this contradiction to become manifest in a direct form.“

²³ Apie skirtumą tarp paslapties ir problemos plg. Gabriel Marcel „Buvimas ir turėjimas“: „Problema yra tai, kas išskyla ir užtvėria man kelią. Ji yra prieš mane visa. Paslaptis tuo tarpu yra kai kas, kame aš save aptinku ir ko esmė todėl nėra būti prieš mane visumoje. Tai tarsi perskyra tarp *manyje* ir *priešais mane* šioje srityje prarastų prasmę.“ (Marcel 1949: 100)

paslėpta už nepermatomo stiklo, kalbėtojo vidujybė ironijoje išsaugoma, tačiau komunikacinis aktas įvyksta.

Apibendrinant pažymėtina, kad ironija įgyja svarbą kaip netiesioginė komunikacija Klimako ir taip pat Kierkegaard'o subjektyviojo ir objektyviojo mąstymo dialektikos šviesoje. Bandydamas atstatyti tai, ką jis supranta kaip teisingą pusiausvyrą tarp šių dviejų mąstymo tipų, Kierkegaard'as akcentuoja asmeninį egzistencinį angažuotumą per santykį su objektyviu neutralumu. Šis angažuotumas kuria, viena vertus, išsakomumo problemą, antra vertus, kito autonomijos problemą. Šią problemą, anot Kierkegaard'o, gali padėti spręsti ironija, panaudota kaip komunikacinis įrankis.

SUVALDYTA IRONIJA KAIP AUTOTERAPIJA

Ironija kaip išorybės dėmuo pasireiškia kaip netiesioginė komunikacija, tačiau ji taip pat veikia ir vidujybėje. Jau minėjome, kad ironija padeda susikurti distanciją tarp individo ir išorės. Šia prasme ji visuomet yra nukreipta ir į patį individą. Koks ironijos vaidmuo paties ironizuojančio individo atžvilgiu? Aptardami suvaldytą ironiją Kierkegaard'o disertacijoje, jau minėjome, kad ji parodo individui jo paties egzistencinių aplinkybių ribotumą bei sąlyginę reikšmę ir šia prasme veikia kaip disciplinuojantis veiksnys.

Norint suprasti, kaip tiksliai suvaldyta ironija disciplinuoja, reikia atsigręžti į pačią Kierkegaard'o savasties sampratą. Subjektą, savastį ar *Patį* Kierkegaard'ui charakterizuoja nuolatinės vidinės įtampos būseną. Tą įtampą galima apibūdinti kaip laikiską įtampą tarp dabarties ir ateities, kaip modalinę įtampą tarp esamybės ir galimybės, tarp to, kuo esama dabar, ir to, kuo galima tapti ateityje, kaip įtampą tarp tikrovės ribotumų ir galimybių begalybės. Nebūtų visai tikslu sakyti, jog šie abu vienas kitam priešingi savasties aspektai yra bendralaikiai ar vienodos svarbos. Jų nebendramatiškumas neleidžia žengti taip toli. Tačiau gana užtikrintai galima teigti, kad be vieno iš jų neįmanoma kalbėti apie savastį. Būtent šių esmiškai skirtingų polių įtampa ir charakterizuoja savastį bei jos esmiškai dinamišką pobūdį. Aiškiausiai viena kertinių Kierkegaard'o mąstymo idėjų išreiškta jo pseudonimo Antiklimako bandyme pateikti savasties apibrėžimą pirmuosiuose „Ligos mirčiai“ puslapiuose: „Žmogus yra sintezė – begalybės ir baigtinybės, laikinybės ir amžinybės, laisvės ir būtinybės, trumpai tariant – jis yra sintezė“ (Kierkegaard 1997: 39). Tačiau tuo pačiu Antiklimakas iš karto priduria, jog tai nereiškia, kad kiekvienas žmogus yra savastis. Savastis randasi kaip aukštesnio laipsnio vienovė, kuri pačią sintezę padaro santykio su savimi pačiu dalimi:

Dviejų santykių pats santykis yra trečiasis, kaip negatyvi vienovė, ir tiodu santykiauja su santykiu ir santykiauja santykiuje su santykiu; taip, žvelgiant iš apibrėžties „siela“, sielos ir kūno santykis yra santykis. O jei, priešingai, santykis santykiauja su savimi pačiu, tai tuomet šis santykis yra pozityvus trečiasis, o tai yra *Pats*. (Kierkegaard 1997: 39–40)

Kitaip tariant, savastis randasi kaip pozityvus veiksnys, kuris pajėgia įtampą tarp abiejų priešingų impulsų paversti ne neigiančiu faktoriumi, bet pozityvia, egzistenciją kuriančia vienove.

Jau matėme, kad Klimakui ironijos veikimas pasižymi gebėjimu konstruktyviai dorotis su išnirusiu prieštaravimu, lygiai kaip ir yra glaudžiai susijęs su individo egzistencija. Žinia, Antiklimakas, pateikęs savasties kaip vidinės įtampos išspręsties sampratą, nekalba apie ironiją. Jam vidinę įtampą esmiškai nusako nevilties sąvoka, o ją išsprendžia religinis tikėjimas arba, kaip jis pats tvirtina, kai „*Pats* perregimai grindžia save jį nustačiusioje jėgoje“ (Kierkegaard 1997: 41). Tačiau Klimakas, skirtingai nei Antiklimakas, nėra krikščionis. Kitaip tariant, jam nėra duotas pozityvus įtampos sprendimas. Ironija šiuo atveju atlieka negatyvaus šios įtampos sprendimo funkciją. Savo nieko neribojamu negatyvumu ji neleidžia individui atsiduoti nei vienam iš dviejų priešingų įtampos polių. Šiuolaikinis filosofas ir psichoterapeutas Jonathanas Learas tokį ironijos veikimą įvardija tiesiai kaip „psichikos suvienijimo veiksmą“ (Lear 2003: 176). Ironija yra priemonė neneigti priešingų savo prigimties impulsų, pripažinti prigimtinių savo paties prieštaravimą ne kaip naikintiną, bet kaip neišvengiamą. Tokią užduotį Kierkegaard’as supranta kaip gyvenimo užduotį, kitaip tariant, kaip tokią, kuri niekuomet nėra atliekama iki galo. Suvaldyta ironija padeda individui autentiškai egzistuoti: nors ir nesiūlydama išeities iš nevilties, kurios ieško Antiklimakas, ji neleidžia nugrimzti į vieną iš kraštutinių ir šia prasme atlieka terapinį vaidmenį. Šiuo aspektu Learas išvelgia ryšį tarp ironijos ir psichoanalizės. Nei ironija, nei psichoanalizė neturi pretenzijų į galutinius atsakymus ir visuomet dirba tik su „lokaliomis“, tuomkart rūpimomis problemomis. Tačiau kartu, anot Learo, jos yra ir giliai etiškos:

Psichoanalizei nerūpi jokios specifinės *moralinės* savybės kultivavimas, tačiau jai rūpi *etiškumas*. Kitaip tariant, ji išsižada „privalai daryti“ ar „privalai nedaryti“, tačiau jai *rūpi* fundamentalus klausimas „Kaip man gyventi?“ Etika yra tyrinėjimas to, kaip gyventi savo gyvenimą. Tai fundamentalus klausimas, kuris kyla kiekvienam (patinka jam tai ar ne, ignoruoja jis tą klausimą ar ne, vengia jis jo ar ne). Psichoanalizė yra specifinis šio klausimo kėlimas.²⁴ (Lear 2003: 174)

²⁴ „Psychoanalysis is not concerned with the development of any particular *moral* trait, but it is concerned with the *ethical*. That is, it abjures „thou shalt“ and „thou shalt nots,“ but it *is* concerned with the fundamental question, „How shall I live?“ Ethics is the enquiry into how to live one’s life. It is the fundamental question facing every human being (whether she likes it or not, whether she ignores it or not, and whether she evades it or not). Psychoanalysis is a peculiar raising of this fundamental question.“

Nors čia Learas kalba apie psichoanalizę, tinkamai taikoma psichoanalizė jam reiškia ironijos arba, Kierkegaard'o terminais, suvaldytos ironijos naudojimą. Anot Learo, psichoanalizė siekia kultivuoti analizuojamojo gebėjimą būti ironiškam, naudoti ironiją kaip priemonę savarankiškai ir individualiai rasti pusiausvyrą tarp tos fundamentalios įtampos, kuri įkūnija buvimą individu. „Perėjimas nuo seksualinio troškimo prie meilės yra kaip tik perėjimas nuo žvelgimo į žmones kaip į neišvengiamus *kandidatus* ironijai prie žiūrėjimo į juos kaip į pajėgius *tapti ironiškais* savo pačių atžvilgiu“²⁵ (Lear 2003: 178).

Learas, žinoma, domisi ironijos pritaikymu psichoanalizėje kaip psichoanalitikas ir todėl visuomet kalba iš trečiojo asmens perspektyvos. Tačiau jei akimirka leistume, kad Kierkegaard'as yra idealus psichoterapijos analizuojamasis, kuriam pavyko dirbti su savimi savarankiškai arba kuris, Learo žodžiais, *tapo* ironiškas savo paties atžvilgiu, tuomet tampa aišku ne tik koku būdu Kierkegaard'o tekstai yra svarbūs pačiam Kierkegaard'ui kaip tam tikra ironiška konceptualinė terapija, bet ir taip pat kuria prasme jis gali tvirtinti, kad „ironija yra disciplinuotoja“. Ir būtent šia, egzistencine, prasme ironija visuomet yra ir autoironija.

IŠVADOS

Straipsnyje aptariama Kierkegaard'o suvaldytos ironijos samprata ir jos vaidmuo individo išorybės ir vidujybės įtampoje. Pirmuosiuose dviejuose skirsniuose analizuojama ironijos sąvokos plėtotė dviejuose pagrindiniuose Kierkegaard'o tekstuose, skirtuose šiai problemai. „Ironijos sąvokoje“ Kierkegaard'as nukala suvaldytos ironijos sampratą ir parodo jos veikimo sferas estetinėje ir egzistencinėje sferose. „Baigiajame nemoksliniame prieraše“ Kierkegaard'as pseudonimu Klimakas analizuoja ironiją kaip paribį tarp estetinės ir etinės stadijų bei pateikia suvaldytos ironijos kaip etiškumo inkognito interpretaciją. Paskutiniuose dviejuose skirsniuose aptariamas ironijos vaidmuo individo išorybės ir vidujybės dialektikos šviesoje. Išorybės aspektu suvaldyta ironija interpretuojama kaip netiesioginė komunikacija, o vidujybės aspektu ji yra suprantama kaip individo sau taikoma egzistencinės terapijos priemonė.

²⁵ „The transition from the sexual drive to love is precisely the transition from viewing humans as inevitable *candidates* for irony, to viewing them as capable of *becoming ironic* with respect to themselves.“

LITERATŪRA

- Aristotle. *On Rhetoric*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Frazier, Brad (2004) „Kierkegaard on Mastered Irony“ in *International Philosophical Quarterly*, vol. 44 (4), 465–479.
- Kierkegaard, Søren. *Søren Kierkegaard's Journals and Papers*. Bloomington: Indiana University Press, 1967.
- Kierkegaard, Søren. *Philosophical Fragments. Johannes Climacus*. Edited and Translated with Introduction and Notes by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.
- Kierkegaard, Søren. *The Concept of Irony*. Edited and Translated with Introduction and Notes by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989.
- Kierkegaard, Søren. *Concluding Unscientific Postscript*. Edited and Translated with Introduction and Notes by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992.
- Kierkegaard, Søren. *Liga mirčiai*. Iš danų k. vertė Jolita Adomėnienė. Vilnius: Aidai, 1997.
- Kierkegaard, Søren. *Baimė ir drebėjimas*. Iš danų kalbos vertė Jolita Adomėnienė. Vilnius: Aidai, 2002.
- Lear, Jonathan. *Therapeutic Action. An Earnest Plea for Irony*. London, New York: Karnac, 2003.
- Marcel, Gabriel. *Being and Having*. Translation by Katharine Farrer. Westminster: Dacre Press, 1949.
- Platonas. *Gorgijas*. Iš senosios graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Žara, 2019.
- Rorty, Richard. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Sloterdijk, Peter. *Ciniškojo proto kritika*. Iš vokiečių kalbos vertė Teodoras Četrauskas. Vilnius: Alma littera, 1999.
- Stewart, Jon. *Kierkegaard's Relation to Hegel Reconsidered*. Cambridge, New York et al.: Cambridge University Press, 2003.
- Vlastos, Gregory. *Socrates: Ironist And Moral Philosopher*. Cambridge, New York et al.: Cambridge University Press, 1991.

Viktoras Bachmetjevas

CONTROLLED IRONY IN KIERKEGAARD'S THOUGHT: ASPECTS OF OUTWARDNESS AND INWARDNESS

SUMMARY. Søren Kierkegaard, alongside Socrates, is correctly considered one of the most famous practitioners of irony in the history of Western literature. However, in contrast to Socrates, Kierkegaard used irony not only as a practice of philosophy, but also developed a theory of irony, which showed how irony can play a positive role in ethics and individual formation. The article discusses Kierkegaard's concept of controlled irony and modes of applying it in communication and existence.

KEYWORDS: Kierkegaard, irony, Socrates, communication, therapy.